

*Квач С. С.,**кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Маріупольського державного університету*

ОСОБЛИВОСТІ ТА ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ПРОЦЕСУ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПРАВА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей процесу конституціоналізації права та основних напрямів його здійснення. Автор вказує, що процес конституціоналізації не обмежуються лише процедурою побудови правової системи, що ґрунтується на вимогах конституції, вона вимагає й додержання вимог конституції процесів та процедур.

Ключові слова: конституціоналізація, конституційне регулювання, конституціоналізація права, конституція, конституціоналізація міжнародного права, процес конституціоналізації.

Постановка проблеми. Останнім часом світова та національна правові доктрини все більше уваги приділяють такому досі практично не досліджуваному явищу, як конституціоналізація права. Сьогодні в умовах конституційної реформи вельми важливими є питання ефективності конституційних положень, питання реалізації конституційно-правових норм та принципів, які повинні бути міцним фундаментом, основою всієї системи національного права. Все частіше науковців цікавить питання про необхідність конституціоналізації окремих галузей та інститутів, поза увагою залишаються питання про правову природу, принципи та інші концептуальні основи існування цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Національні та зарубіжні фахівці досліджують різні аспекти процесу конституціоналізації. Так, Р. У. Айбазов розглядає конституціоналізацію державного та муніципального управління, Г. Г. Арутюнян звертає увагу на конституціоналізацію громадських відносин, М. О. Баймуратов вказує на найактуальніші питання конституціоналізації міжнародного права, Ю. О. Волошин досліджує питання конституціоналізації міжнародного права та міжнародно-правових інститутів, М. С. Бондар детально вивчає процеси конституціоналізації соціально-економічного розвитку РФ, конституціоналізації муніципальної демократії. Інші фахівці також приділяють увагу лише окремим аспектам многогранного явища конституціоналізації: О. В. Борисова (конституціоналізація податкового права), І. М. Вишневецька (конституціоналізація кримінально-правової практики), Є. В. Герасимова (роль Конституційного Суду РФ у процесах конституціоналізації галузевого законодавства), К. Ю. Голуб (генезис процесу конституціоналізації європейського права в рішеннях Суду ЄС), А. А. Джагарян (конституціоналізація державного контролю), Н. І. Долідзе (конституціоналізація діяльності партій), М. Ю. Квашевников (конституціоналізація ЄС), А. В. Кочетков (конституціоналізація державної молодіжної політики), І. О. Кравец (конституціоналізація правового порядку), О. А. Османов (конституціоналізація цивільного права), Т. С. Подорожна (конституціоналізація правової системи, конституціоналізація правового порядку), М. В. Савчин (конституціоналізація глобального права та супранациональна влада), І. Д. Сліденко (конституційний контроль

процесу деконституціоналізації), Ю. Л. Смирникова (конституціоналізація галузі фінансового права), Д. Г. Усков (конституціоналізація підприємницької діяльності), М. М. Файнберг (конституціоналізація елементів російської правової системи), Я. В. Чернопищук (конституціоналізація процесу європейської інтеграції України).

При цьому сутність та особливості категорії «конституціоналізація» залишається поза увагою теоретиків права. Відсутні єдині комплексні дослідження, які б ґрунтовно та різнопланово аналізували явище конституціоналізації права та різні його прояви.

Метою статті є дослідження сутності та загальних особливостей процесів конституціоналізації національного й міжнародного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як вказує І. О. Кравец, процес конституціоналізації правового порядку є всесвітньо-історичним явищем, що пов'язане й постійно підсилюється тенденцією юридизації громадських відносин у процесі переходу від аграрного до індустріального суспільства й від індустріального до інформаційного суспільства [1, с. 153–154].

При цьому процес конституціоналізації через відсутність однозначного його розуміння визначається авторами по-різному. Так, у загальному вигляді конституціоналізація розглядається як процес закріплення правових норм або інших положень у тексті конституції, тобто надання цим положенням конституційної сили [2]. За таким підходом конституціоналізація як процес обмежується процедурою возведення правового положення в ранг норми конституції.

У галузевих та інших локальних дослідженнях автори розглядають конституціоналізацію як процес приведення системи норм окремої галузі права (або окремого інституту) у відповідність до вимог конституції. У такому ж сенсі розуміється й процес конституціоналізації правової системи. Так, Т. С. Подорожна, досліджуючи питання конституціоналізації правової системи, визначає процес конституціоналізації як процес проникнення конституційних положень та принципів (цінностей) до структури правової системи з метою трансформації універсальних положень Конституції України, у результаті чого окремі її елементи конституціоналізуються, зв'язки між ними налагоджуються, а вся система стає конституційною [3, с. 191].

Доктор права А. Петерс використовує поняття «конституціоналізація» для визначення двох процесів: як процес формування конституційного права в межах окремого правового порядку та як процес розповсюдження конституціоналізму як інтелектуальної течії [4, с. 239]. Крім того, розглядаючи питання конституціоналізації європейського права, автор вказує на особливий вид цього процесу, розглядаючи його як «упорядкування хмар», тобто процес створення європейського конституційного права, яке в структурному та змістовному контексті інтегрує в собі національні конституції держав членів. У такому випадку виникає особливий вид конституціоналізації – процес

взаємопроникнення норм конституційного права різних країн [4, с. 329–330].

Суддя Конституційного Суду України І. Д. Сліденко характеризує конституціоналізацію як процес приведення системи до формальних вимог конституціоналізму. Процеси ж відходу системи від загальноновизначених конституційних принципів автор позначає як процеси деконституціоналізації [5, с. 47].

Подібне визначення надає Ю. Є. Аврутин, який визначає явище конституціоналізації як процес проникнення конституційних норм та принципів у якість обов'язкових імперативів у різні компоненти правової системи з метою їх приведення у відповідність до заданої конституцією моделі суспільних відносин [6, с. 52].

Тобто поняття «конституціоналізація» сьогодні отримує статус різнопланової категорії, що вміщує в собі різні, але схожі за природою процеси.

Возведення правового положення в ранг конституційної норми (закріплення положення в тексті конституції) є очевидним проявом процесу конституціоналізації, але цей процес може мати й певні особливості:

1) приналежність положення, що закріплюється в тексті конституції до тієї чи іншої галузі права (або правового інституту) обумовлюють конституціоналізацію відповідної галузі (або інституту);

2) закріплення в тексті конституцій країн-учасниць міжнародного договору положення, що міститься в цьому міжнародному договорі, обумовлює процес конституціоналізації міжнародного права в національних конституціях;

3) створення наднаціональної конституції (прикладом такого акта могла стати Конституція об'єднаної Європи).

З іншого боку, процес конституціоналізації необхідно розглядати як процедуру приведення всієї системи національного права у відповідність до «букви та духу Конституції» [7, с. 22].

Враховуючи, що конституція є «фундаментом» всієї системи права країни, то процес конституціоналізації проявляється також у тому, що законодавець під час розробки законопроектів, по-перше, виробляє лише такі норми, що не протирічать нормам конституції, а по-друге, виробляє норми, що деталізують конституційні вимоги. Крім того, у процесі розробки законодавчих актів автор враховує принципові та ідеологічні концепти, що закладені в конституції. Таким чином, конституція робить принципову орієнтацію всього масиву законодавчих (так само й підзаконних) актів.

Інший аспект пов'язаний із впливом конституції на національне законодавство, а також із тим, що конституція завжди містить вимоги прийняття спеціальних законів із певних питань – органічних законів. Такі вимоги містяться більш ніж у двадцятьох статтях Конституції України (1996 р.) [8]. Так, наприклад ст. 100 Конституції України вказує, що «Рада Національного банку України розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням. Правовий статус Ради Національного банку України визначається законом» [8]. Конституційне положення визначає лише концептуальну основу повноважень Ради Національного банку України та прямо вказує на необхідність прийняття спеціального закону, який фактично буде органічним подовженням Основного Закону держави. Яскравим прикладом наведеної конституційної вимоги є ч. 2 ст. 140, у якій записано, що «особливості здійснення місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України» [8]. Тобто, фактично зумовлюючи процес конституціоналізації муніципального права, законодавець вимушений розробити особливі механізми здійснення місцево-

го самоврядування в двох містах країни. Подібні вимоги можуть бути висунуті й до підзаконних актів. Так, відповідно до ст. 107 Конституції України рішення Ради національної безпеки й оборони України вводяться в дію указами Президента України. Таким чином, відбувається конституціоналізація процедури введення в дію рішень РНБО.

Цікавим у цьому процесі є те, що, як вказує М. В. Савчин, «...законодавець володіє свободою розсуду у визначенні загальних моделей правового регулювання. Від цього залежить також ефективність конституційних норм та їх застосування. Законодавець зв'язаний конституцією, однак конституція дає широку свободу політичного розсуду формулювання правового припису у формі закону. Така зв'язаність законодавця конституцією полягає в тому, що парламент у поточному законодавстві повинен «розвивати» й «доповнювати» зміст конституційних цінностей і принципів» [9, с. 336]. Наведене є ще одним прикладом процесу конституціоналізації права.

Ще один важливий процес, який фактично є складовою загальною явища конституціоналізації права, – це прийняття актів тлумачення конституції.

Як вказував свого часу Ю. М. Тодика, тлумачення Конституції України є об'єктивно необхідним процесом, адже воно є стадією реалізації конституційних норм, а сама Конституція України як особливий нормативно-правовий акт розрахована на тривале й стабільне функціонування. У своєму розвитку вона ніби проходить два етапи: перший, коли конституція ще нова її роз'яснення переважно пов'язане з недоліками, що допущені законодавцем у процесі правотворчості; другий етап ускладнюється, оскільки на перший план висувається проблема відставання конституційного тексту від життя. Перш за все це пов'язано з тим, що змінюється обсяг передбачених юридичними нормами понять, він може стати ширше, ніж припускав законодавець [10, с. 188].

Акти тлумачення Конституції України в обох випадках є складовою процесу конституціоналізації права, з їх допомогою відбувається з'ясування й роз'яснення норми конституційного права, що є каталізатором процесу її застосування.

Звертаємо увагу, що на другому етапі розвитку конституції відбувається її певне перетворення, і саме такий процес відбувається сьогодні в Україні. Конституція України, зберігаючи формальну стабільність, фактично починає її втрачати. Фактично перетворення Конституції України є процесом її нетекстуальної модифікації [11, с. 217–218].

На нашу думку, цей процес ніяким чином не позначається негативно на процесі конституціоналізації права, навпаки, конституція підлаштовується до реалій життя, чим стримує свій вплив на систему правовідносин у суспільстві.

Слід вказати, що конституція, виступаючи основою національної правової системи, невідмінно повинно впливати на будь-які правовідносини, що виникають у цьому суспільстві. Із цього приводу Ф. Ф. Мартенс справедливо вказує, що національне право, яке врегульовує правовідносини суспільства, очевидно, повинне впливати на його зовнішні правовідносини, що обумовлює й врахування в міжнародних правовідносинах національних конституційних норм та принципів країн-учасниць таких правовідносин [12, с. 104].

Тобто процеси конституціоналізації ніяким чином не обмежуються національним правом та національними правовідносинами. Норми міжнародних договорів, що розробляються спільно декількома державами, обов'язково повинні узгоджуватися з принципами, ідеями, цілями та вимогами, що закладені в основу їхніх національних правових систем та, зокрема, національних систем права.

Таким чином, національні конституційні норми та принципи закріплюються в міжнародному праві, чим обумовлюють процес конституціоналізації міжнародного права. Такий процес може завершитися створенням наднаціональної конституції.

Висновки. Ми погоджуємося з тим, що термін «конституціоналізація» треба розуміти щонайменше у двох аспектах: у вузькому сенсі – як процес закріплення окремих правил та положень у тексті конституції; у широкому – як приведення всієї системи соціальних правовідносин та правового життя у відповідність до конституційних вимог.

В останньому випадку процес конституціоналізації не обмежується лише процедурою побудови правової системи, що ґрунтується на вимогах конституції, вона вимагає й додержання процесів та процедур, встановлених конституцією (наприклад, процедури розслідування й розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених ст. ст. 111 та 151 Конституції України).

Якщо розгляда-ти термін «конституціоналізація» в широкому сенсі, то термін «конституціоналізація права» узагальнює в собі такі процеси:

– по-перше, приведення у відповідність до норм та принципів конституції всієї системи національного права;

– по-друге, прийняття органічних законів та підзаконних актів, які реалізують вимоги конституції;

– по-третє, прийняття актів тлумачення конституції.

При цьому явище конституціоналізації права у відношенні до міжнародного права має прояв у таких процесах:

– по-перше, закріплення прийнятих на міжнародному рівні норм та принципів у текстах національних конституцій;

– по-друге, закріплення в міжнародних договорах (переважно хартіях та конвенціях) тих норм національних конституцій, що містяться в основних законах країн-учасниць конвенції (або хартії).

– по-третє, створення наднаціональних конституцій.

Враховуючи, що Конституція України – це свого роду певна конституція, на якій базується практично все законодавство [13], а будь-які інші норми права повинні їй відповідати, то процес конституціоналізації є процедурою, що призводить до виникнення стабільності у всій системі права.

Література:

1. Кравец И. Формирование российского конституционализма (проблемы теории и практики) / И. Кравец. – М. ; Новосибирск : ООО «Издательство ЮКЭА», 2002. – 360 с.
2. Конституціоналізація // Юридический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://enc-dic.com/legal/Konstitucionalizacija-7706.html>.
3. Подорожная Т. Основная цель Конституции – конституціоналізація правової системи / Т. Подорожная // Закон и жизнь. – 2013. – № 8(4). – С. 188–192.

4. Петерс А. Правые системы и процесс конституционализации: новое определение соотношения / А. Петерс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dpp.mpil.de/02_2013/02_2013_239_332.pdf.

5. Сліденко І. Конституційний контроль з позицій універсализму / І. Сліденко // Актуальні проблеми держави та права. – 2011. – Вип. 61. – С. 42–50.

6. Аврутин Ю. Конституціоналізація правового регулювання діяльності російської поліції: аксіологіческие и формально-юридические аспекты / Ю. Аврутин // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2012. – № 2(54). – С. 51–54.

7. Бондарь Н. Местное самоуправление и конституционное правосудие: конституціоналізація муниципальной демократии в России / Н. Бондарь. – М. : НОРМА, 2008. – 278 с.

8. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

9. Савчин М. Конституціоналізм і природа конституції : [монографія] / М. Савчин. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. – 372 с.

10. Тодика Ю. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика : [монографія] / Ю. Тодика. – Х. : Факт, 2003. – 328 с.

11. Белов Д. Парадигма українського конституціоналізму : [монографія] / Д. Белов. – В. Березний : РК «Свростандарт», 2011. – 400 с.

12. Мартенс Ф. Современное международное право цивилизованных народов : в 2-х т. / Ф. Мартенс. – М. : Зерцало, 2008. – Т. 1. – 209 с.

13. Оніщенко О. Конституція України як основне джерело конституційного права України : дис. ... канд. юрид. наук : спец 12.00.02 / О. Оніщенко. – К., 2005. – 216 с.

Квач С. С. Особенности и основные составляющие процесса конституционализации права

Аннотация. Статья посвящена исследованию особенностей процесса конституционализации права и основных направлений его осуществления. Автор указывает, что процесс конституционализации не ограничивается только процедурой построения правовой системы, основанной на требованиях конституции, она подразумевает и соблюдение требований конституции при проведении процессов и процедур.

Ключевые слова: конституціоналізація, конституционное регулирование, конституціоналізація права, конституція, конституціоналізація международного права, процесс конституционализации.

Kvach S. Particular qualities and components of the process of constitutionalization of law

Summary. In the article the autor investigates the particular qualities of the process of constitutionalization of law and guidelines for implementation of it. The author states that the process of constitutionalization is not limited to the procedure of constructing a legal system based on the requirements of the Constitution, and it implies compliance with the constitution at carrying out of processes and procedures.

Key words: constitutionalization, constitutional regulation, constitutionalization of law, constitution, constitutionalization of international law, the process of constitutionalization.